

Magda Karkowska

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0002-8769-840X

Nieoczywistość biografii jako przedmiot badań pedagoga

Non- obviousness of biography as a research subject of a pedagogue

Abstract: The aim I set for myself is to reveal what connects the main areas of biography research - literary and sociological - and to show what importance for upbringing, as well as for biographical research carried out in the field of pedagogy, are attempts to combine them.

Problem and research methods: The main problem was formulated as the question: What makes a biography non-obvious? Another problems: What analytical categories relating to biography best capture this non-obviousness? What is the specificity of studying biography by educators and how do such analyzes differ from sociological or literary studies? The main method is to analyze the concepts that make up the research field and the relationships between them.

In the first part of the article, I outline the relationship between biography and the construction of narrative identity, in order to show the way of understanding key concepts, such as narrative or story, as they constitute a specific basis for an attempt to grasp the meanings and dimensions of the title non-obviousness of a biography. Then I analyze the phenomena essential for the construction of identity: secrets, existential crises, trajectories or epiphanies. The next step is the analysis of categories such as the internal structure of life, as well as the image of life, ready biography, biography in interaction and autonomous biography. In the second part of the article, based on the concept of biography by Duccio Demetrio, I consider the specificity of pedagogical studies on the phenomenon of biography. The article ends

with conclusions on the specificity of pedagogical research on biographies and their relationship with therapeutic activities. As a result of the analysis, I come to the conclusion that the non-obviousness of the biography comes from the individual way of experiencing it. It is a set of features, a result of specific events, choices made, and at the same time a consequence of answering important existential questions.

The aforementioned phenomena that are crucial for the construction of identity-occurrences are of particular use in its analysis. The pedagogical study of biography is different from sociological or literary analyzes, it turns out to be work with the collected biographical materials as well as with another human being and has, apart from cognitive values, a therapeutic dimension.

Keywords: biography; non obviousness, narration, study, subjectivity.

Wprowadzenie

Rozważania na temat „nieoczywistości” biografii warto zacząć od sposobu rozumienia omawianego fenomenu, który jest odmienny w naukach o literaturze i w naukach społecznych. Może jednak mają one ze sobą więcej wspólnego niż się wydaje? Moim celem jest ukazanie, co jest pomiędzy, wydobyć tego, co owe obszary badawcze – literacki i społeczny – łączy i jakie mają owe próby ich łączenia znaczenie dla wychowania, a także dla uprawianych na gruncie pedagogiki badań (tego procesu).

Aby przybliżyć kierunek dalszych rozważań chciałabym zarysować najpierw związki między biografią a tworzeniem tożsamości, następnie ukazać sposób rozumienia kluczowych dla podjętych rozważań pojęć, takich jak narracja czy opowieść, by przejść potem do znaczeń zawartej w tytule „nieoczywistości” biografii. Ma ona bowiem różne wymiary. Wreszcie, na zakończenie zamierzam poszukać odpowiedzi na pytanie o miejsce biografii z całą jej złożonością i wieloznacznością w badaniach pedagogicznych. Jak badają biografię pedagodzy i czy można mówić tutaj o specyfice analiz w obrębie dyscypliny?

Każdy człowiek tworząc własną biografię, tworzy indywidualny wzór życia i czyni to w procesie konstruowania tożsamości. Tożsamość zapewnia nam poczucie odrębności, stałości i integralności, a jednocześnie, jako pewien konstrukt analityczny, umożliwia odpowiedź na kluczowe dla procesu socjalizacji pytania. Poszukiwanie odpowiedzi na nie pełni niezwykle istotną rolę w procesie zyskiwania kompetencji do społecznego działania. Koncepcjami tożsamości, które wykazują szczególne związki z pojęciem narracji i jej rozwojowym znaczeniem są teoria dialogowego Ja Huberta Hermansa

oraz teoria narracyjnej tożsamości Anthony`ego Giddensa (Nowak-Dziemianowicz, 2013). Niektóre z pytań opisujących tożsamość narracyjną: Jaki jestem? Kim jestem? Skąd przybywam i dokąd zmierzam? Po co jestem?

Ostatnim elementem, zawierającym się w odpowiedzi na powyższe pytania, są wizje przyszłości, które miewają charakter jasno sprecyzowanego planu, a nierzadko przypominają niewyraźny, zamazany horyzont.

Narracja i opowieść jako tworzywo biografii

Punktem wyjścia i podstawową kategorią pojęciową dla podjętych rozważań jest obok tożsamości narracja, jako że z niej wynika opowieść będąca tworzywem biografii. Anna Łebkowska zauważa, że narracja jest swego rodzaju projekcją rzeczywistości, a zarazem strażniczką znaczeń, gwarantem sensu – jedynie w formach narracyjnych wyrażamy to, co dla nas szczególnie znaczące, to co zapamiętaliśmy (dobrze albo źle - przyp. MK) co nas poruszyło, rozbawiło, zdziwiło czy przerażyło i co później znajduje swój wyraz w naszych marzeniach, snach, czy wspomnieniach (Łebkowska, 2006).

Z kolei Jerzy Trzebiński pisze, że narracja jest sposobem porządkowania świata, jego rozumienia, polegającym na interpretowaniu wydarzeń, przetwarzanych przez nasz umysł i układanych w strukturę narracyjną. Historie, które tworzymy i opowiadamy nie są odzwierciedleniem rzeczywistości, ale jej interpretacją, stworzoną dzięki znajomości tekstów, postaw i schematów działania znanych z innych opowieści. Zatem, opowieść powstaje na podstawie istniejącej już opowieści i tworzy kolejną opowieść (Trzebiński, 2002).

Można ten proces porównać do internalizacji wartości, wiedzy, norm i reguł społecznego świata, a następnie eksternalizacji tego co zostało nam przekazane w procesach wychowania i socjalizacji.

Opowieść jest tworzywem biografii. Można ją rozumieć wielorako – jako opowiadaną historię, relację o tym, co się wydarzyło w przeszłości, jakie miało skutki, jaki wpływ wywarło na nasze życie, jako narrację obejmującą nie tylko wydarzenia życiowe, ale pewien kontekst społeczny, historyczny. Opowieść może koncentrować się na wydarzeniach, ale i na motywach działania ich uczestników, może zawierać taką czy inną interpretację tego, co jest treścią fabuły, albo pozostawiać ocenę słuchaczowi/czytelnikowi. Poświęcając uwagę kolejnym opowieściom dowiadujemy się nie tylko tego, jak myśli i postrzega świat narrator, ale też – analizując poszczególne wątki czy wydarzenia i porównując się do bohaterów – dowiadujemy się jak sami myślimy, co jest dla nas ważne, gdzie tkwi przyczyna tego, co wydarza się w naszym życiu. Dzięki opowieściom i refleksjom nad nimi jesteśmy w stanie

w większym stopniu stawać się autorami własnych biografii, jak pisze Vogler-Bohaterami Swojego Losu (Hucko, 2018).

Opowieść biograficzna może pełnić znaczącą rolę w konstruowaniu tożsamości. Są opowieści pełniące funkcję schronienia (azyłu), ekranu czy tła dla wyłaniającej się figury, są opowieści zapoczątkowujące przełom i stanowiące źródło wewnętrznej siły, są i takie, które funkcjonują w naszej projekcyjnej jaźni niczym puszka Pandory (Karkowska, 2020).

Uświadomienie sobie złożoności swojej sytuacji biograficznej, uchwycenie znaczenia podejmowanych decyzji, roli działań innych osób, ale też losu, przypadku, prowadzi do wzrostu samoświadomości poprzez stymulowanie refleksji o czynnikach, które kierują naszym życiem.

Tworzenie narracji, ale i jej interpretowanie staje się zarazem tworzeniem naszej jednostkowej, podmiotowej tożsamości.

Opowieść to także przestrzeń, w której ujawnia się metafizyczny wymiar egzystencji ludzkiej, gdzie to, co codzienne spotyka się z tym, co unikatowe. Łączą się tam prawa przyrody, właściwości ludzkiej natury, czynniki kierujące dokonywanymi wyborami i okoliczności, na które nie mamy wpływu. Nieoczywistość biografii wynika więc z indywidualnego sposobu jej przeżywania.

Nieoczywistość biografii jako przedmiot badań

To, co nieoczywiste, czasem tkwiące w indywidualnych wspomnieniach, bogate w symbolikę nawiązuje zazwyczaj do koniunktywnych elementów przekazu międzypokoleniowego, do wielości znaczeń, swoistej płynności wydarzeń. Istotna jest tu rola przypadku, będącego nierzadko katalizatorem zmian. To zaś, co obecne jest w kulturze, narracyjne, werbalne i co łatwiej jest ubrać w słowa, prościej odczytać, odnosi się do pewnych wzorców zachowań i nawiązuje do powtarzalności ludzkich losów, często sięgając do archetypów.

Nieoczywisty może być sposób przeżywania szczególnie trudnych doświadczeń -nieuleczalnej choroby, rozstania, śmierci kogoś bliskiego, bankructwa itp. (zauważyć jednak trzeba, że słowo „trudne” ma tutaj silnie subiektywny sens). Dotknięty taką sytuacją człowiek porusza się zazwyczaj po tzw. trajektorii cierpienia, której etapy zostały w literaturze wyodrębnione, jednak ich treść jest zawsze kwestią indywidualną, a i samo zakończenie rozumiane jako stopniowe oddalenie się od traumatyzującego przeżycia i powrót do codzienności nierzadko zaskakuje słuchaczy, a bywa, że i samego narratora (Schütze, 1997). Kiedy mamy do czynienia z trajektorią, w poszukiwaniu rozwiązań zawodzi wiedza dyskursywna, jedynie niedyskursywne reguły społeczne mogą wspierać intuicyjne

poszukiwania właściwego kierunku działania. Zarazem sytuacja podmiotu sprowadza się do cierpienia, które w nieuchronny sposób niesie ze sobą zaburzenie procesu konstruowania tożsamości w postaci wyłączenia, przemilczania pewnych obszarów własnego Ja.

Trajektoria to tylko jedno z kilku zaproponowanych przez Fritza Schützego narzędzi służących do analizy i porządkowania materiału biograficznego. Pozostałe to: wzorce instytucjonalne (wymagania instytucji, oczekiwania, cele i reguły działania związane z pewnymi okresami w biografii i pełnieniem określonych ról społecznych) oraz plany biograficzne (intencjonalne planowanie własnego życia, podejmowanie działań na rzecz realizacji wspomnianych zamierzeń z uwzględnieniem psychicznych kosztów i ryzyka z nimi związanego) (Rokuszewska-Pawełek, 2006). Struktury procesowe ukazują biografię jednostkową jako fenomen rozpięty między podmiotowością i dążeniem do indywidualizacji życia, samorealizacji w sferze prywatnej, a koniecznością sprostania wymogom instytucjonalnym, formalnym ograniczeniom roli społecznej i okoliczności życiowych, w jakich narrator się znalazł, zmierzania się z przeciwnościami losu, jakie go dotykają.

Obok kryzysów i towarzyszących im trajektorii kolejnym „nieoczywistym” elementem biografii są tajemnice. Ich istnienie, a także stosunek do nich silnie naznacza tożsamość. Istotne są tutaj takie kategorie związane z jej konstruowaniem jak: prywatność, intymność, autentyczność, autonomia, wolność, czy *Lebenswelt* (świat przeżywany). Kiedy badamy tajemnice jako część biografii, zazwyczaj pojawiają się istotne pytania: jakich sfer życia (konstruktów) tożsamości najczęściej dotyczą? Jaką funkcję pełnią one w naszym życiu? W jaki sposób są ważne dla nas samych, a w jaki dla innych? Co się dzieje gdy ujawniamy tajemnicę innym? Czy można w takiej sytuacji w odniesieniu do pewnych koncepcji biograficznych mówić o doświadczeniu krystalizującym/momentcie przełomowym w biografii? Wreszcie nie mniej istotne zagadnienie: jakie czynniki różnicują wpływ tajemnicy na nasze życie i społeczne funkcjonowanie (Karkowska, 2018)?

Tajemnica może wiązać, krępować, odbierać głos, ale może też poprzez prawo do jej posiadania i do decydowania o ujawnieniu mieć znaczenie emancypujące.

To, w jaki sposób sobie z nimi radzimy, nierzadko konstytuuje naszą biografię, wyznaczając ich rolę w procesie konstruowania tożsamości. Istotną rolę w tym procesie odgrywają socjalizacja i edukacja. Tajemnice pozostają w związku z socjalizacją w trzech aspektach, poprzez:

- społeczne i historyczne uwikłanie w procesy indywiduacji (społecznego wyłaniania podmiotu) czy dyferencjacji i nabywania autonomii, poprzez
- autobiograficzne odniesienia w narracjach, które są świadectwem posiadania i rozwiązywania sytuacji związanych z tajemnicą (interesujące wydaje się przede wszystkim to, w jaki sposób doświadczenia socjalizacyjne oddziałują na kreowanie, utrzymywanie i chęć dzielenia się swoimi tajemnicami z innymi, a także poprzez
- indywidualne sposoby objaśniania świata przez jednostkę i prezentowania siebie światu (jaźń, samoświadomość, *Lebenswelt*).

Zatem to, co nazywamy tajemnicą może mieć wiele różnych warstw znaczeniowych i odniesień tak do sfery prywatnej podmiotu, jak i wobec życia społecznego, w którym ów uczestniczy. Tajemnice jawią się nam w sposób zarazem unikatowy, jak i uniwersalny – każdy z nas na pewnym etapie życia się z nimi się zetknął, każdy posiada jakiś, choćby drobny zakres informacji, którymi nie dzieli się z innymi, nawet bliskimi osobami, ale dopiero przecięcie się pewnych obszarów odnoszących się do konstruowania tożsamości podmiotu z wyznacznikami społecznych i kulturowych przemian daje pewne wyobrażenie o złożoności omawianego zagadnienia. Nierzadko prawdziwie osobotwórczym, przełomowym momentem w biografii jest samo ujawnienie tajemnicy, w psychologii często traktowane jako epifania.

Epifanię Norman Denzin określa jako kryzys egzystencjalny, który pojawia się w ważnych momentach życia, zazwyczaj jako efekt poważnych trudności bądź ich skutków. Jako punkty zwrotne w biografii epifanie nierzadko rozdzielają życie na dwa okresy – przed jakimś wydarzeniem i po nim. Ujawnienie tajemnicy, bądź rzadziej – samo odkrycie faktu, że ona istnieje i oddziałuje na nasze życie – przybiera zazwyczaj postać tzw. epifanii iluminacyjnej (podrzędnej) (Denzin, 1989). Jej istotą jest ujawnienie napięć, problemów codziennego życia, które prowadzi do odkrycia tego, czego nie wiedzieliśmy o innych – i które nierzadko zmienia ustalony dotąd bieg wydarzeń biograficznych. Zmiana ta może przejawiać się wielorako: jako nadanie ważności czemuś dotąd niedocenianemu i odwrotnie – jako anulowanie tejże, zerwanie bądź nawiązanie (w ogóle albo na nowo), bądź przewartościowanie rodzaju kontaktów z jakąś osobą (na przykład nieznanym dotąd czy uznanym za zmarłego członkiem rodziny, traktowanie dotychczasowego przyjaciela jak bliskiego kuzyna /brata).

W ostatniej fazie życia zdarzają się też epifanie wspomnieniowe – w odniesieniu do tajemnic oznaczają one zazwyczaj retrospekcje kluczowych wydarzeń, refleksje dotyczące okoliczności związanych z tajemnicami

– często osoba doznająca tego rodzaju epifanii dostrzega wcześniej pominięte szczegóły, lub zasadniczo przewartościowuje to, co do tej pory określało jej stosunek do owych wydarzeń – czy to w sferze poznawczej czy emocjonalnej. Samo pojęcie kryzysu epifanicznego można, jak się wydaje, odnosić także do założeń eriksonowskiej epigenezy (Erikson, 2004) – jak wcześniej wspominałam kryzysy stanowią tu naturalny sposób spiętrzenia pewnych okoliczności, pojawienia się wyzwań – a ich pokonanie otwiera drogę do kolejnej fazy. Bywają one zatem epifaniami – z pewnością jednak nie są nimi zawsze.

W rozważaniach dotyczących badania elementów nieoczywistych w biografii warto uwzględnić takie kategorie analityczne, jak: wewnętrzna struktura życia, a także obraz życia (Lasocińska, 2011). Wewnętrzna struktura odnosi się do postrzegania własnej biografii w kategoriach tego, co jest w niej codzienne, a więc uniwersalne, pospolite, szare. Często są to te aspekty życia, które kojarzą nam się z rutyną, przymusem, czymś z czego nie możemy zrezygnować, czy od czego nie możemy się uwolnić. Elementy niecodzienne dostarczają silnych emocji, składają się na to, co niezwykle, niepospolite, co wybudza nas z letargu, pozostawiając pozytywne wspomnienia. Obraz życia z kolei jest swoistym wyznacznikiem rozwoju osobistego, obejmuje wyznaczane cele, podejmowane działania, ale i to z czego się wycofaliśmy czy co się mimo podjętych starań nie powiodło, pozostawiając nas mniej lub bardziej rozczarowanymi.

Swoje życie postrzegać możemy jako biografię gotową, biografię w interakcji oraz biografię autonomiczną. W pierwszym przypadku w życie wkracza się zgodnie z przyjętymi zasadami, zinternalizowanymi w procesie socjalizacji, poszczególne etapy biografii i ich przebieg jest przewidywalny, z góry zaplanowany, a nierzadko konsultowany ze Znaczącymi Innymi. Życie w interakcji ze światem również zakłada zależność od innych, część wydarzeń ma charakter obiektywny, część jednak jest kreacyjna, sytuacyjna, zależna od podmiotu i jego bieżących decyzji. Wreszcie – życie autonomiczne, czyli takie, w którego przebiegu subiektywnie pojmujemy bieg zdarzeń, a czynnikami, które wpływają na konstruowanie tożsamości nie są obiektywne wydarzenia czy etapy biografii, ale stawiane cele, intencje towarzyszące działaniu podmiotu. Z każdym działaniem zyskujemy poczucie wpływu na swój los, odpowiedzialności za to, co się wydarza i sprawstwa w kierowaniu wydarzeniami. Tym, co nas zmienia nie są zewnętrzne oczekiwania, stereotypy (np. związane z płcią czy wiekiem), ale intelektualne olśnienia. Autonomia wiedzy do nieoczywistości w znacznie większym stopniu niż to, co nazywa się życiem gotowym. W kategoriach tożsamości eriksonowskiej można

określić życie gotowe jako przedzamknięcie o słabej eksploracji, natomiast autonomię charakteryzować będzie silna eksploracja, nierzadko dyfuzyjna.

Analogicznie do powyższych wprowadzić można także inne kategorie analityczne – życie jako dar i życie jako los – odpowiadać one będą w przybliżeniu biografii autonomicznej i biografii gotowej. Jednak obok głównych kryteriów, jakimi były plany i działania, tutaj pojawia się otwartość, elastyczność, samo- lub zewnątrzsterowność, określające na ile zależymy od innych, a na ile od własnych decyzji, a także ile w nas odwagi, by realizować własne zdolności, predyspozycje i talenty, bowiem życie postrzegane jako dar zawsze jest egzemplifikacją twórczej i otwartej postawy wobec niego (Lasocińska, 2011, s. 109). Z kolei życie postrzegane jako los opiera się na przekonaniu, że to, co nas spotyka, zależy od zewnętrznych okoliczności, nie od nas samych, dlatego też lepiej jest przyjąć bierną, wyczekującą postawę. Ale i – o czym wie każdy kto posiada psychologiczną wiedzę – od tego, jak autor biografii postrzega siebie, cel i sens życia, jakie wartości kierują jego działaniem i w jakim stopniu ów los absolutyzuje (Kunowski, 1981).

Oczywistość zatem odniesiona do biografii jest umowną kategorią pojęciową i – jak pisze Anna Giza – służy do oddzielania tego, co wiadome, jasne i niedyskusyjne od tego, co zmienne, płynne, niewiadome. Aby tego dokonać, angażujemy osobiste przeświadczenia o czynnikach, które rządzą naszymi zachowaniami i następstwami faktów (Giza, 1991). Sztywność, dogmatyzm myślenia obniżające jednostkową podmiotowość (życie jako los, biografia gotowa) przeciwstawione zostają sprawstwu, przekonaniu o możliwości wpływania na własne życie, dokonywania w nim zmian, odnalezienia czynników stymulujących samorealizację (życie jako dar, biografia autonomiczna).

Nieoczywistość zatem postrzegana może być jako zespół cech, skutek określonych wydarzeń, dokonanych wyborów, a zarazem konsekwencja odpowiedzi na istotne, egzystencjalne pytania jakie każdy z nas stawia sobie w procesie konstruowania tożsamości.

Terapeutyczny wymiar autobiografii

Duccio Demetrio, włoski andragog, a zarazem znawca problematyki biograficznej, poświęca wiele miejsca terapeutycznym funkcjom autobiografii zauważając, że opowiadamy o sobie z trzech powodów (Demetrio, 2000), z których żaden nie jest na tyle oczywisty by zdominować pozostałe:

- przez wzgląd na istotę najwyższą (św. Augustyn), a tym samym ze względu na kwestie sumienia, osiągnięcia pod koniec życia wewnętrznego spokoju i harmonii (przyp. MK);

- dla przyjemności jaką sprawia sztuka prowadzenia narracji (Montaigne);
- z myślą o społeczeństwie, potomnych (Rousseau) – zatem w celu utrwalenia kluczowych momentów w biografii kogoś, kto jest (lub staje się?) ważny dla ogółu, kogo biografia ma moc wspierania, integracji i modelowania naszych działań;

Z pedagogicznego punktu widzenia najistotniejszy wydaje się być trzeci motyw – nie oznacza to jednak, że pozostałe nie mają znaczenia. Opowiadanie i pisanie o sobie pełni funkcję terapeutyczną i sprawczą – opowiadam swoje życie innym, ale i sobie samemu, co może stać się początkiem procesu budowania samoświadomości, stwarza też okazję do transcendencji, spojrzenia na siebie i swoje życie z lotu ptaka, jak zewnętrzny obserwator. Dla wielu osób to, co wówczas zobaczą przybiera charakter iluminacji, zaczynają lepiej rozumieć samych siebie, ale i innych, a ich spojrzenie na świat zyskuje na głębi i wielowymiarowości. W kategoriach eriksonowskich pod koniec życia, czyli wtedy, gdy w naturalny sposób zaczynamy być zainteresowani autobiograficznymi refleksjami, następuje albo integracja, albo pojawia się rozczarowanie, a nawet rozpacz w zetknięciu z niespełnionymi marzeniami, czy niezrealizowanymi planami.

Autobiografia więc – jako forma narracji, ale i pracy z samym sobą – łączy intro- i retrospekcję (Demetrio, 2000, s. 96). W obu działaniach napotyka się na to, co nieoczywiste. Demetrio zaprzecza wyrażanemu przez większość psychologów i pedagogów przekonaniu o różnicach między poszczególnymi etapami życia – dostrzega on oczywiście chronologię, ale w odniesieniu do istoty procesów emocjonalnych nie uważa, by występujące po sobie okresy życia miały charakter dystynktywny: każdy człowiek zarówno dorosły, jak i dziecko przez dłuższą lub krótszą chwilę w życiu ma do czynienia z podobnymi doświadczeniami: kocha, cieszy się, płacze i cierpi. I chociaż obiekty czy przyczyny tych stanów emocjonalnych mogą być różne, uczucia pozostają takie same. Strata, która dotyczy ulubionego misia, kochanego kota/psa, rodziców, kobiety czy mężczyzny jest tak samo bolesna, a wiek w żaden sposób nie determinuje naszych odczuć, nie decyduje też o tym, że ustrzeżemy się błędu zarówno w zakresie czynionych założeń na temat rzeczywistości, jak i w zakresie podjętych (lub nie) działań. Mimo, że nasz los nie zależy tylko od nas samych i nie możemy przewidzieć rozwoju sytuacji, nasza przyszłość częściowo jest możliwa do odczytania poprzez analizę dzieciństwa – to wtedy uczymy się kochać, ufać innym lub nie, pokonywać trudności czy unikać niebezpieczeństw. Prawdopodobnie jedni potrafią lepiej postępować z tym kapitałem, inni zaś radzą sobie gorzej.

Dlatego dobrze jest nauczyć się pracować z przeznaczeniem, które nie jest ani ponad ludzkie ani metafizyczne, ani nie determinuje naszego życia, stanowi natomiast zbiór powracających zagadnień, okoliczności i terminów, od których nie potrafimy się uwolnić i na które wcześniej czy później się natkniemy – dlatego powinniśmy podjąć próbę dialogu z nimi tak, aby poznać ich naturę i aby nas nie zniewalały i nie „spychały do narożnika”, wtedy gdy walczymy o siebie i o własne, jakże kruche szczęście. Istnieje wiedza i szereg sposobów pozwalających z niej skorzystać – wśród nich warto wymienić psychoanalizę, psychogenealogię, terapię rodzinną, czy zastosowanie genogramu. Pozwalają one zidentyfikować owe słowa klucze, nierzadko wynikające z rodzinnych historii, które sytuują nas między przeszłością i przyszłością, pozwalając rekonstruować tę pierwszą w taki sposób, aby pozytywnie wpływać na drugą.

Każdego dnia balansujemy między koniecznością a dowolnością dokonywanych wyborów, sytuując się na granicy różnych powinności (wynikających z procesu socjalizacji i społecznych oczekiwań, między innymi schematów roli społecznej – przyp. MK), nietrudno więc uchwycić ową powtarzalność. Wychowanie powinno wskazywać swoistą równowagę między tym, co dostajemy od losu, a tym, co zależy od nas samych – co poznajemy, a następnie identyfikujemy jako bliskie lub nie, co wybieramy i co czynimy częścią nas samych.

Badanie biografii jest zatem odkrywaniem prawidłowości, jakimi rządzi się nasze życie. Fascynujące pozostaje ich poszukiwanie, nie ma bowiem jednego wzoru, schematu, kierunku w jakim rozwija się biografia. Od treści przekazu międzypokoleniowego, ale też od szerszego środowiska, od treści kultury z jakimi się stykamy, od biograficzno-historycznych okoliczności zależy jakich dokonamy wyborów i jak będziemy hierarchizować to, co dla nas subiektywnie ważne, jakie wartości kierować będą naszymi działaniami.

O pedagogicznym badaniu biografii, szczególnie nieoczywistych

Sposoby badania biografii jak większość badań empirycznych w pedagogice zapożyczone zostały z socjologii. Ale źródłem szerszych inspiracji jest językoznawstwo czy nauki o literaturze. Socjologiczny rodowód badań biograficznych nie oznacza jednak ani schematyzmu w postępowaniu pracującego z biografią pedagoga, ani nie wyklucza indywidualnych sposobów rozumienia, interpretowania materiału biograficznego. Chodzi tu nie tylko o gromadzenie danych (jak w socjologii), czy badanie losów bohatera i jego osadzenia w kontekście kulturowym i społecznym epoki (jak w naukach o literaturze), ale o oddziaływanie wspierające rozwój samoświadomości

narratora, umożliwiające stopniowe zamknięcie procesu biograficznego, włączenie go w strukturę doświadczenia życiowego.

W badaniach socjologicznych zazwyczaj poszukuje się wzorów przebiegu życia jednostek na tle sytuacji społeczno-historycznej lub przemian kulturowych (Lalak, 2016). Kluczowe są tu nie tyle same losy jednostek, ile powtarzalne sposoby reagowania na opisywane sytuacje, a celem, jaki stawia sobie badacz, jest próba skonstruowania pewnej ich typologii.

Z perspektywy pedagogicznej natomiast, badania biograficzne zazwyczaj koncentrują się na wielowymiarowych procesach uczenia się w toku biografii i w oparciu o biografię (Dubas i Świtalski, 2011) bądź na eksplorowaniu indywidualnych sposobów przekształcania środowiska z założeniem, że ostateczny kształt biografii zależy nie tylko od uwarunkowań środowiskowych ale też, w co najmniej równym stopniu, od decyzji, doświadczeń i woli podmiotu. Celem badań biograficznych w pedagogice, inaczej niż w analizach socjologicznych, jest zazwyczaj rekonstrukcja najważniejszych wątków w narracyjnej opowieści, podejmowana po to, by przybliżyć procesy kształtowania tożsamości jednostkowej.

Nie zawsze bohater biografii potrafi odnaleźć odpowiedzi na wskazane pytania, nie zawsze też jest gotów w sensie psychicznym, by spotkać się z przeszłością, stawić czoło temu, co minęło, a zadecydowało o dokonanych wyborach, podjętych decyzjach i tym wszystkim, co powoduje, że tak, a nie inaczej wspomina on przeszłość i wyobraża sobie przyszłość. Właściwie poprowadzona i zrekonstruowana opowieść biograficzna ma walory terapeutyczne. Chodzi tutaj o to, by podczas zbierania wspomnień, słuchania snutej narracji pomóc opowiadającemu uporządkować autonarrację, uruchamiając zarazem funkcję sprawczą opowieści – znaczenie przeżytych wydarzeń, ewolucję sposobu ich postrzegania, a także możliwe konsekwencje własnych działań zarówno podjętych, jak i zaniechanych, najpełniej uświadamiamy sobie, dopiero mówiąc o nich, opowiadając je. Nierzadko wówczas rewidujemy własne przekonania, porządkujemy doznawane emocje. Funkcja sprawcza narracji wykorzystywana jest także w procesie terapeutycznym – to dzięki niej pacjent, wychodząc z gabinetu psychoterapeuty nierzadko zastanawia się, dlaczego zupełnie inaczej myślał o swoich zachowaniach, czemu wypierał pewne rodzaje myśli i towarzyszących im odczuć, w efekcie końcowym dochodząc do wniosku, że to czego doświadczył, nie tylko jest powszechniejsze, niż sądził, ale wydaje mu się bardziej zrozumiałe i spójne, a nierzadko znajduje swoje wytłumaczenie w przeszłości, działaniach innych osób. Rola słuchacza opowieści jest niezwykle istotna jeszcze z jednego powodu – wspierając rekonstruowanie wydarzeń, pomaga on dostrzec

momenty przełomowe w biografii i nazwać doświadczenia krystalizujące, czyli takie, które doprowadziły do znaczącej zmiany w postrzeganiu siebie samego czy jakiegoś ważnego w życiu obszaru. Doświadczenie krystalizujące może wiązać się z ważnym w sensie egzystencjalnym spotkaniem, które uwalnia potencjał twórczy, może też przybierać charakter epifanii (ośnienia, efektu halo, iluminacji).

Badacz biografii styka się z różnymi typami materiału biograficznego (pamiętniki, dzienniki, autobiografie, etc.) Jedną z najbardziej interesujących kwestii jest poruszana przez wielu badaczy (por. Lalak, 2010; Denzin, 1989) zależność między prawdą a fikcją w tymże materiale.

Prawda w ujęciu Danuty Lalak rozumiana jest jako zgoda faktów i faktyczności (czyli sposobów ich przedstawiania) (Lalak, 2010). W potocznym rozumieniu obejmuje więc pewną wspólnotę umysłową. Sięgając do autentyczności doświadczenia, sposobów doświadczania i przeżywania faktów (faktyczności), jako źródeł wiedzy biograficznej, otwieramy badanie naukowe na świat przeżyć wewnętrznych, do tej pory niedostępny nauce. Jak ważna jest to kwestia, ilustruje zestawienie możliwości badania opinii respondentów (metoda sondażu) z badaniem sposobów budowania tożsamości i konstruowania świata przeżywanego (podejście interpretatywne, fenomenologia).

W procesie nabywania kompetencji badawczych konieczne jest rozwijanie umiejętności umożliwiających zastosowanie takich narzędzi, jak autobiograficzny wywiad narracyjny, opanowanie technik prowadzenia wywiadu narracyjnego (ważne kwestie: etapy wywiadu jakościowego, podwójne negocjowanie dostępu, narracja a zadawanie pytań, interakcyjny wymiar – słuchanie, komunikowanie niewerbalne [Gestalt], relacja z narratorem). Pojawia się trajektoria jako proces biograficzny i społeczny, której towarzyszą procesy utraty kontroli i cierpienia w narracjach, co wymaga opanowania terapeutycznych aspektów wykorzystywania technik narracyjnych, (Golczyńska-Grondas i Grondas, 2013; Rokuszewska-Pawełek, 2006) i pogłębionego rozumienia etycznego wymiaru wywiadu narracyjnego. Kolejną umiejętnością jest analiza materiałów: formalna – struktury narracji biograficznej, lingwistyczna z wykorzystaniem koncepcji pól semantycznych czy językowego obrazu świata (Bartmiński, 2018), umożliwiających analizę światów przedstawionych: w tym ujawnienie typów doświadczeń biograficznych, analiza przebiegu życia (przemiany, trajektorie, biograficzne plany działania, wzorce instytucjonalne). Inne rodzaje analizy obejmują biograficzne wymiary (re)konstruowania tożsamości, a także umiejętność sporządzenia portretu biograficznego. Ważne miejsce pełni tutaj analiza porównawcza – strategia maksymalnego i minimalnego kontrastu, budowanie modeli teoretycznych.

Niebagatelne znaczenie w badaniu biograficznym mają także różne formy prezentacji wyników badań.

Podsumowanie

Podsumowując, badanie biografii w znaczeniu pedagogicznym ma swoją specyfikę, jest odmienne od analiz literackich czy socjologicznych. Zarazem sporo je z nimi łączy – obecne są tu zarówno wspólne pojęcia (literaturoznawstwo) jak i rozwiązania metodologiczne (nauki społeczne). Jednakże pedagogiczne studia nad biografiami to w drugiej kolejności praca z zebrany materiałem, przede wszystkim jest to praca z człowiekiem, z jego doświadczeniem, przeżyciami, zasobami, która niemożliwa jest bez uznania wyjątkowości i podmiotowości narratora, jego prawa do tajemnic i do tego, by zgodnie z zasadą współczynnika humanistycznego widzieć swoje życie nie tylko z perspektywy faktów i konkretnych wydarzeń, ale też sposobu w jaki je pamięta z uwzględnieniem procesów rozumienia świata, introspekcji i interpretacji.

Bibliografia:

- Bartmiński, J. (2018). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Demetrio, D. (2000). *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, przeł. A. Skolimowska, przedm. O. Czerniawska. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretative Biography. Qualitative Research Methods*. London–New Delhi: SAGE Publications.
- Erikson, E. H. (2004). *Tożsamość a cykl życia*, przeł. M. Żywicki. Poznań: Rebis
- Giza, A. (1991). *Życie jako opowieść*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Golczyńska-Grondas, A., Grondas, M. (2013). Badania biograficzne a psychoterapia. Kilka uwag o terapeutycznych aspektach socjologicznych wywiadów biograficznych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 4(9).
- Hucko, O. (2018). Nieoczywistość narracji a tworzenie autobiografii. W: M. Karkowska (red.), *Biografie nieoczywiste - przełom, kryzys, transgresja w perspektywie interdyscyplinarnej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Karkowska, M. (2020). Narracyjne strategie tworzenia tożsamości–wokół biograficznych opowieści. *Biografistyka Pedagogiczna*, 5(1).

- Karkowska, M. (2018). Tajemnice i ich biograficzne znaczenia. W: M. Karkowska (red.), *Biografie nieoczywiste - przełom, kryzys, transgresja w perspektywie interdyscyplinarnej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kunowski, S. (1981). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Łódź: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Lalak, D. (2010). *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*. Warszawa: PWN.
- Lalak, D., Ostaszewska, A. (2016). *Źródła do badań biograficznych: listy, dzienniki, pamiętniki, blogi, materiały wizualne*. Warszawa: PWN.
- Lasocińska, K. (2011). *Życie poza schematem. Analiza biografii twórców*. Łódź: Wyd. AHE.
- Łebkowska, A. (2006). Narracja. W: M. P. Markowski, R. Nycz (red.), *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Kraków: Universitas.
- Nowak-Dziemianowicz, M. (2013). Narracyjne możliwości pedagogiki a kryzys kultury i wychowania, *Forum Oświatowe*, 25 (3).
- Rokuszewska-Pawełek, A. (2006). Wywiad narracyjny jako źródło informacji. *Wiedza, Kultura i Społeczeństwo*, (1).
- Schütze, F., Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej. *Studia Socjologiczne*, 1.
- Trzebiński, J. (2002). Narracyjne konstruowanie rzeczywistości. W: J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*. Gdańsk: GWP.
- Uczenie się z biografii Innych* (2011). Red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: Biografia i badanie biografii, t. 2. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.